

ФІНАНСУВАННЯ ІННОВАЦІЙ: СУЧАСНИЙ СТАН І ПРОБЛЕМИ ЗДІЙСНЕННЯ

Сучасні світові глобалізаційні процеси підштовхують кожну країну до здійснення заходів щодо прискорення науково-технічного прогресу та економічного розвитку, що забезпечує конкурентоспроможність держави на світовому ринку. На сьогодні загально-визнаним шляхом підвищення конкурентоспроможності не тільки розвинених країн, а й перехідних економік є розбудова економіки, що базується на знаннях. Україна має всі необхідні передумови для розбудови економіки знань, і кожна зі складових такої економіки у нас розвинута більшою чи меншою мірою, має серйозний потенціал для розвитку, проте, на сьогодні він використовується безсистемно, немає налаштування на створення нових конкурентних переваг на ринках, а тому й не відбувається його трансформування у високу якість зростання.

Інноваційний тип розвитку економіки характеризується переходом країни на більш високий рівень технологічного укладу, проявом чого є переорієнтація інвестиційного капіталу у високотехнологічні галузі економіки, в реалізацію інноваційних проектів, у здійснення фундаментальних наукових досліджень та освітніх програм. На жаль, за роки незалежності Україна через недостатнє фінансування наукових досліджень значно втратила творчий потенціал, що призвело до відриву інноваційної науково-технологічної діяльності від потреб суспільної практики. На відміну від розвинутих країн, які до 85-90% приросту ВВП забезпечують через виробництво та експорт наукоємкої продукції, Україна поки що розвивається без суттєвого використання результатів наукових досліджень. Маючи велику кількість науковців, ми не відчуваємо істотного впливу наукових досліджень на інтенсивний розвиток виробництва: інноваційна продукція в загальному обсязі виробництва сьогодні становить менше 6%, відсутні також і струк-

турні зрушення на користь високотехнологічних галузей, а частка вітчизняної наукоємкої продукції на світовому ринку високотехнологічної продукції є досить низькою і представлена переважно продукцією оборонно-промислового комплексу та авіаційної промисловості.

Відтак, найважливішою проблемою на шляху до активізації інноваційного розвитку нашої держави є розробка та реалізація політики у сфері інноваційних технологій щодо їх фінансового забезпечення. На сьогодні немає чіткої стратегії формування ринково орієнтованої національної інноваційної системи. Тому слід якнайшвидше знайти розумне поєднання ринкових методів управління науково-технологічною діяльністю із заходами державного регулювання та фінансування. Незаперечно актуальність та важливість наведених питань обумовили вибір теми наукового дослідження, сформулювали його мету й окреслили основні завдання.

Метою статті є аналіз сучасного стану фінансового забезпечення інноваційної діяльності в Україні, виявлення характерних тенденцій в освоєнні нової продукції, проблемних питань і окреслення шляхів їх вирішення.

Дослідженням проблем інновацій та інноваційної діяльності займалося багато вітчизняних вчених, зокрема фінансові аспекти інвестиційно-інноваційної діяльності висвітлювались І. Алексєєвим, В. Александровою, О. Кузьмим, А. Кузнецовою, М. Крупкою, Б. Маліцьким, С. Онишко, В. Соловйовим, І. Тивончуком, Д. Черваньовим, Л. Федуловою та ін.; питання запровадження податкового стимулювання інноваційної діяльності підприємств розкрито А. Никифоровим, В. Дибом, В. Парнюком.

Теоретичні засади інвестиційно-інноваційної діяльності та підходи її фінансового забезпечення розроблялися й зарубіжними вченими: Л. Соті, Й.

Шумпетером, Х. Фріменом, Р. Фатхутдіновим, Ю. Яковцем та іншими.

Однак, незважаючи на таке всебічне вивчення дослідниками проблем інноваційної діяльності, на нашу думку, глибокого вивчення потребує питання належного фінансового забезпечення реалізації результатів наукових досліджень та інноваційних продуктів на основі раціонального використання наявних матеріальних ресурсів в умовах необхідності нарощення інноваційного потенціалу нашої держави.

Як відомо, інноваційна діяльність – це комплекс наукових, технологічних, організаційних, фінансових та маркетингових заходів, які спрямовані на створення та впровадження інновацій (придбання і проведення наукових досліджень, нових технологій, виробниче проектування, та інші види підготовки виробництва для випуску нових продуктів, впровадження нових методів їх виробництва, придбання машин, обладнання, установок, інших основних засобів та капітальні витрати, пов'язані з упровадженням інновацій, маркетинг, реклама тощо). Починаючи з 2007 року до інноваційної діяльності включаються також дослідження і розробки, які не пов'язані прямо з підготовкою конкретної інновації.

Під інновацією слід розуміти введення у вживання будь-якого нового або значно вдосконаленого продукту (товару, послуги) або процесу, нового методу маркетингу чи нового організаційного методу в діяльності підприємства, організації робочих місць або зовнішніх зв'язків. Технологічні інновації – це діяльність підприємства, пов'язана із розробкою та впровадженням як технологічно нових, так і значно технологічно удосконалених продуктів (продуктові інновації) і процесів (процесові інновації). Загальна сума витрат на технологічні інновації складається з поточних і капітальних витрат, направлених на: виконання досліджень і розробок; придбан-

ня нових технологій, виробниче проектування, інші види підготовки виробництва для випуску нових продуктів, впровадження нових методів їхнього виробництва; придбання машин, обладнання, установок, інших основних засобів, пов'язаних із упровадженням інновацій; маркетинг, рекламу та інші витрати. З 2007 р. до загальної суми витрат на інновації віднесено витрати які понесли підприємства на впровадження інновацій як нових для підприємства так і нових для ринку, у тому числі на: внутрішні науково-дослідні роботи (НДР), придбання НДР, машин, обладнання та програмного забезпечення, інших зовнішніх знань тощо.

Сьогодні вітчизняний внутрішній ринок науково-технічної продукції характеризується негативними тенденціями: низький рівень попиту на інноваційні розробки, неплатоспроможність вітчизняних споживачів, які мають потреби у високотехнологічній продукції, недостатність конкуренції з боку виробників і постачальників нової техніки і технології. Безумовно, прямим результатом цього стала низька інноваційна активність українських підприємств: у 2009 р. інноваційною діяльністю займалося лише 12,8% промислових підприємств, що на 1,4% менше порівняно з 2007р. (табл. 1).

Аналізуючи структуру витрат вітчизняних підприємств на інноваційну діяльність варто відмітити, що більше половини всієї суми складають витрати на придбання машин, обладнання і програмного забезпечення пов'язані із впровадженням інновацій: 62,6% у 2009 р., 63,9% у 2008 р., питома вага витрат на наукові дослідження та розробки як внутрішні, так і зовнішні коливаються в межах 9-11%, в загальному їх обсязі значно переважає питома вага внутрішніх науково-дослідних робіт (7-8%); незначною часткою характеризуються витрати на придбання нових технологій – 1,5-3,0%; починаючи з 2007 р. збільшилась

Таблиця 1

**Інноваційна активність промислових підприємств України
у 2007-2009 рр.***

Показники	2007 р.		2008 р.		2009 р.	
	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%
Частка підприємств, що займаються інноваціями	-	14,2	-	13,0	-	12,8
Загальні витрати, у тому числі за напрямками:	10850,9	100,0	11994,	100,0	7949,9	100,0
• дослідження і розробки:	986,5	9,1	1243,6	10,4		10,6
- внутрішні НДР	793,6	7,3	958,8	8,0	846,7	8,0
- зовнішні НДР	192,9	1,8	284,8	2,4	633,3	2,6
• придбання нових технологій	328,4	3,0	421,8	3,5	213,4	1,5
• підготовка виробництва для впровадження інновацій	-	-	-	-	115,9	-
• придбання обладнання для запровадження інновацій	7471,1	68,8	7664,8	63,9	-	62,6
• інші витрати	2064,9	19,1	2664,0	22,2	4974,7	25,3
					2012,6	

*Складено за офіційними даними Державного комітету статистики України. Режим доступу // www.ukrstat.gov.ua

Таблиця 2

Впровадження інновацій підприємствами України у 2007-2009 рр.*

Показники	2007 р.	2008 р.	2009 р.
Частка підприємств, що впроваджують інновації, %	11,5	10,8	10,7
Впроваджено нових технологічних процесів, у т. ч. ресурсозберігаючі	1419 634	1647 680	1893 753
Освоєно виробництво нових видів продукції, з них нові види техніки	2526 881	2446 758	2685 641
Питома вага реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової продукції підприємств, %	6,7	5,9	4,8

*Складено за офіційними даними Державного комітету статистики України. Режим доступу // www.ukrstat.gov.ua

питома вага інших витрат: з 19,1% до 25,3%. Відтак, інноваційним "сьогodenням" України є технологічна структура реальних інвестицій, які можуть вкладатися в реальні інноваційні проекти, а інноваційним "майбутнім" має бути фінансування досліджень і розробок, які мають перетворитися в реальні проекти і впливати на технологічну структуру виробництва.

Вважаємо за необхідне підкреслити, що основними факторами, які гальмують розвиток інноваційної діяльності в сучасних умовах господарювання вітчизняних підприємств є наступні:

недосконалість законодавчої та нормативно-правової бази щодо регулювання інноваційної діяльності та стимулювання випуску інноваційної продукції;

відсутність дієвих механізмів комерціалізації результатів передових наукових досліджень та їх передачі в сферу виробництва;

високий рівень ризику залучення інвестицій у високотехнологічні вітчизняні виробництва;

відсутність чітко налагодженої взаємодії ланок інноваційної інфраструктури (освіта – наука – виробництво);

неврегульованість питань податкового стимулювання підприємств інноваційного типу виробництва;

нерозвиненість (слабкий розвиток) малого та середнього інноваційного підприємництва на шляху реалізації інноваційної продукції в масове виробництво.

На сьогодні в практиці високорозвинутих країн напрацьовано три типи стратегій інноваційного розвитку: 1) стратегія перенесення, сутність якої полягає у використанні зарубіжного науково-технічного потенціалу та перенесенні передових досягнень у власну економіку; 2) стратегія запозичення передбачає освоєння високотехнологічного виробництва продукції, що вже освоєно в інших країнах на основі власних можливостей та існуючого науково-технічного потенціалу; 3) стратегія нарощування, яка передбачає використання власного науково-технічного потенціалу на основі інтеграції фундаментальної та прикладної науки [1]. Ми вважаємо, що для України найбільш привабливою є остання стратегія, оскільки для вітчизняних підприємств першочерговим завданням є нарощування інноваційного потенціалу на визначених державою пріоритетних напрямках науково-технічного прогресу.

Інноваційна продукція освоюється підприємствами здебільшого шляхом використання наявних обладнання і технологій, лише 10,7% з усіх

промислових підприємств України в 2009 р. займалися впровадженням інновацій, що на 0,8% менше, ніж у 2007 р. (табл. 2).

Варто відмітити, що саме в 2009 р. відбулося збільшення кількості впроваджених нових технологічних процесів на 33% порівняно з 2007 р. і на 15% порівняно з 2008 р., погравилась робота з освоєння виробництва нових видів продукції на 9,8% порівняно з 2008 роком, хоча зменшилось освоєння нових видів техніки на 27,3% та 15,5% порівняно з 2007р. і 2008 р. відповідно. Зауважимо, що впродовж досліджуваного періоду відбувалось поступове зниження частки реалізованої інноваційної продукції в загальному обсязі промислової продукції підприємств з 6,7% у 2007 р. до 4,8% у 2009 р. Виявлені тенденції свідчать про екстенсивний характер інноваційних процесів у вітчизняній економіці.

Основними джерелами фінансування інноваційної діяльності вітчизняних підприємств повинні бути: бюджетні асигнування, що виділяються з державного бюджету;

кошти спеціальних позабюджетних фондів фінансування науково-дослідних і конструкторських робіт, що утворюються інноваційними підприємствами, регіональними органами управління;

власні кошти підприємств (промислові інвестиції з прибутку й у складі витрат виробництва);

фінансові ресурси різноманітних типів комерційних структур (інвестиційних компаній, банків, страхових товариств тощо);

кредитні ресурси спеціально уповноважених урядом інвестиційних банків;

іноземні інвестиції промислових і комерційних фірм і компаній;

кошти приватних фізичних осіб.

За формою власності джерела фінансування інноваційних проектів поділяються на державні та приватні. До державних джерел фінансування відносяться: бюджетні кошти, майно, що перебуває в державній власності, державні позики, кошти позабюджетних фондів та ін. Приватні джерела фінансування формуються за рахунок коштів приватних суб'єктів господарювання, інноваційних банків, інвестиційних фондів, страхових компаній та пенсійних фондів, банківські позики, венчурне фінансування, а також кошти фізичних осіб і громадських організацій.

За способом здійснення виділяють такі види фінансування інновацій:

Таблиця 3

Джерела фінансування технологічних інновацій у 2007-2009 рр. [2]

Роки	Загальна сума витрат	Джерела фінансування							
		власні кошти		державний бюджет		іноземні інвестиції		інші кошти	
		млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%
2007	10850,9	7999,6	73,7	144,8	1,3	321,8	3,0	2384,7	22,0
2008	11994,2	7264,0	60,6	336,9	2,8	115,4	1,0	4277,9	35,6
2009	7949,9	5169,4	65,0	127,0	1,6	1512,9	19,0	1140,6	14,4

бюджетне фінансування, суть якого полягає у виділенні грошових ресурсів на інноваційний розвиток на безповоротній основі з державного бюджету й позабюджетних фондів;

кредитування, яка полягає в наданні позик на здійснення інновацій з боку банків та інших фінансових установ;

інвестування, що передбачає використання фінансових ресурсів інвесторів в перспективних наукових дослідженнях й інноваційних проектах;

самофінансування, що полягає в проведенні наукових досліджень та запровадженні в практичну діяльність інноваційних розробок за рахунок власних коштів (прибутку та амортизаційних відрахувань).

Порядок фінансування інноваційних проектів у кожному конкретному випадку має свою специфіку і безпосередньо пов'язаний із характером інновацій. Найважливішим джерелом, що забезпечує вирішення великомасштабних інноваційних проблем, є кошти державного бюджету, за рахунок яких виконуються цільові комплексні програми, фінансується діяльність інноваційних проектів. Для забезпечення фінансування загальногалузевих, міжгалузевих і регіональних інноваційних проектів, а також заходів щодо освоєння нових видів промислової продукції передбачено створення позабюджетних фондів фінансування та підтримки інновацій в міністерствах, регіонах, а також у рамках концернів, холдингів і фінансово-промислових груп.

Як свідчать дані табл. 3, однією з найхарактерніших ознак процесу фінансування інноваційної діяльності в Україні є суттєве переважання власних коштів підприємств: 65-74% (в 2009 р. маємо зниження до 65,0% порівняно з 2007 р. і зростання на 4,6% проти 2008 р.). Але спрямовувати значні обсяги власних коштів на розвиток і, в тому числі, на інноваційну діяльність можуть собі дозволити не всі промислові підприємства, що обумовлено невеликою часткою інноваційно активних підприємств у їх загальній кількості, а також їх фінансовими можливостями.

Досить малою є частка коштів державного бюджету у фінансуванні інноваційних процесів – не більше 3% (в 2009 р. – 1,6%). Варто відзначити, що значно збільшилась участь іноземних інвесторів у фінансуванні інноваційної діяльності вітчизняних промислових підприємств: з 3% у 2007 р. до 19% у 2009р., знизилась частка інших коштів на 7,6% порівняно з 2007 р. і на 21,2% порівняно з 2008 р.

Особливої ваги у фінансовому забезпеченні роботи сучасного інноваційного підприємства

набуває банківський кредит, який, на відміну від бюджетного фінансування, дає змогу підвищити ефективність інноваційних заходів і в цілому ряді випадків може виявитися більш прийнятним і зручним методом мобілізації коштів на тривалі терміни, ніж випуск корпоративних акцій або розміщення облігаційних позик. Але банки та кредитні установи зорієнтовані на мінімальний кредитний ризик, що не завжди може гарантувати інноваційна фірма, тому виникла потреба у джерелах ризикованішого фінансування.

Важливим механізмом забезпечення інноваційних проектів ресурсами є венчурне фінансування, яке передбачає участь інвестора в управлінні підприємством, у розвиток якого вкладені кошти. Венчурне фінансування здійснюється у двох основних формах – шляхом придбання акцій нових фірм або наданням кредитів різноманітних видів з правом конверсії в акції. Венчурна форма фінансування має ряд специфічних особливостей: пайова участь інвестора в капіталі компанії в прямій або опосередкованій формі; надання коштів на тривалий термін без яких-небудь гарантій або забезпечення; активна роль інвестора в управлінні організацією, що фінансується. Формування індустрії венчурного бізнесу базується на таких інноваційних структурах, як технопарки (технологічні і наукові парки) та інноваційні бізнес-інкубатори.

Доволі специфічною формою фінансування інноваційного процесу слід вважати лізинг, який застосовується насамперед тоді, коли вирішується завдання швидкого промислового освоєння великих технічних інновацій, що потребують придбання дорогих верстатів, устаткування, унікальної контрольно-вимірювальної техніки, енергетичних установок, транспортних засобів та ін.

Досить цікавою щодо механізмів фінансування етапів інноваційного процесу є позиція групи вітчизняних дослідників під керівництвом Б. А. Маліцького: фундаментальна наука повинна фінансуватися за рахунок коштів державного бюджету, оскільки приватні підприємці не будуть витрачати на її розвиток свої прибутки; прикладні дослідження та наукові розробки мають фінансуватися як державою, так і промисловими підприємствами за рахунок Державного фонду фундаментальних досліджень та Фонду підтримки прикладних досліджень; сфера споживання результатів наукової діяльності базується на сформованому комерційному попиті споживачів нових видів

продукції й техніки й фінансово забезпечується коштами інноваційних фондів замовників. Досвід розвинених країн свідчить, що варто дотримуватися певного співвідношення у фінансуванні основних етапів інноваційного процесу: 15% - на фундаментальну науку, 25% - на прикладну науку і 60% - на наукові розробки. Хоча ці співвідношення можуть і змінюватися залежно від типу державної науково-технологічної політики [3].

З метою створення економічно сприятливих стимулів для ефективного здійснення науково-технічної та інноваційної діяльності держава повинна використовувати фінансово-кредитні та податкові важелі, а саме: створення інноваційних фондів, систем страхування науково-технічної діяльності та пільгове оподаткування і кредитування інноваційної діяльності. Система державного стимулювання науково-дослідної та інноваційної діяльності в Україні включає як прямі, так і непрямі методи. До прямих методів належать державні замовлення, цільові субсидії, пільги та гарантії за кредитами, гранти. Значного розширення в розвинених країнах набуло використання непрямих методів, основу яких складають податкові пільги: податкові знижки або податковий кредит на НДР, прискорена амортизація наукового обладнання, віднесення до валових витрат коштів, які спрямовуються суб'єктами господарювання у спеціальні фонди фундаментальних досліджень, прикладних досліджень, технологічних інновацій тощо.

На сьогодні система пільгового оподаткування для вітчизняних наукових установ є неідеальною: державні науково-дослідні організації, які виконують науково-технічні роботи на замовлення держави сьогодні звільнені від сплати ПДВ, а решта наукових установ, які працюють на умовах госпрозрахунку, сплачують всі податки і збори на загальних підставах. Запровадження в Україні податкового стимулювання інноваційної діяльності, з огляду на світовий досвід, вимагає введення чітких правил формування валових витрат підприємства, які дозволять ефективно боротися з мінімізацією прибутку до оподаткування й дозволять запобігти реалізації різних схем ухилення від сплати податків. Необхідним також є розробка і затвердження Міністерством фінансів України Положення (Стандарту) бухгалтерського обліку "Витрати на наукові дослідження, дослідно-конструкторські розробки та експериментальні роботи", в якому має бути визначений перелік кваліфікованих витрат, що враховуються при визначенні сум податкового списання та інвестиційного податкового кредиту.

Потребує вирішення питання ліквідації невідповідностей і протиріч у податковому стимулюванні інноваційної діяльності стосовно застосування пільг в оподаткуванні прибутку інноваційних підприємств, звільнення від оподаткування коштів підприємств, які спрямовуються на фінансування наукових досліджень, звільнення від оподаткування коштів банків, страхових компаній та інших фінансових установ, які інвестуються в інноваційні підприємства, встановлення пільг з

оподаткування коштів, які отримання внаслідок інвестицій в інноваційні проекти.

Українські науковці пропонують використовувати широкий спектр податкових пільг, але безапеляційне впровадження їх у практичну діяльність може негативно відобразитися на системі оподаткування, тай вряда чи це дасть можливість акумулювати фінансові ресурси в розмірах, достатніх для застосування бюджетних методів фінансової підтримки науково-технічної та інноваційної діяльності. Відтак, вважається за необхідне застосування диференційованих ставок інвестиційного податкового кредиту для підприємств різних галузей виробництва, зниження ставки податку на прибуток підприємствам, які впроваджують інновації, скасування сплати ПДВ з науково-дослідних робіт, які проводяться вищими навчальними закладами чи науково-дослідними установами на договірних умовах [4].

Підсумовуючи вищевикладене відзначимо, що фінансування інновацій та інноваційної діяльності в нашій державі в довгостроковій перспективі мають відповідати стратегії соціально-економічного розвитку країни і забезпечувати її реалізацію. Ефективна інноваційна політика потребує і відповідного рівня фінансування, що дозволить розв'язати організаційні проблеми, стимулювати інноваційну активність вітчизняних промислових підприємств й надасть практичний характер напрацьованим нормативним нормам у цій сфері. Вважається за доцільне визначення пріоритетних напрямів використання бюджетних коштів встановлення для цього відповідних вагових коефіцієнтів, запровадження механізму відбору бюджетних програм, порядку використання коштів для фінансування таких програм, особливо тих, що фінансуються за рахунок виконання інвестиційних проектів. Крім того, доцільно доповнити існуючі законодавчі акти нормами, які б регулювали трансфер інноваційних технологій, забезпечували б інтеграцію науки, освіти та виробництва, а також регламентували тісну взаємодію регіонів в інноваційній діяльності.

Література:

1. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004-2015 роки) "Шляхом Європейської інтеграції" / Авт. кол. : А. С. Гальчинський, В. М. Геєць та ін.; Нац. ін-т стратег. дослідж., Ін-т екон. прогнозування НАН України, М-во економіки з питань європ. інтегр. України. – К. : ІВЦ Держкомстату України, 2004. – 416 с.
2. Статистична інформація. Наука та інновації. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // www.ukrstat.gov.ua.
3. Рациональне фінансування науки як передумова розбудови знаннєвого суспільства в Україні / Б. А. Маліцький, О. С. Попович, В. П. Соловйов та ін. – К. : "Фенікс", 2004. – 132 с.
4. Кузьмін О. Є. Фінансова складова в розвитку й функціонуванні національної інноваційної системи / О. Є. Кузьмін, Т. М. Шотік // Фінанси України. – 2009. – № 5. – С.21-30.